

Джерела та література

1. Бизина В.Г. Из истории украинской почты (К 225-летию Киевского почтамта). – К., 2000.
2. Мухін В., Мороз В., Дюков П., Іванов В., Юрій В. Від гінця до Інтернету. Нариси з історії української пошти. – К., 2002.
3. Базилович К.В. Земская почта в России (1865-1917). – М., 1926.
4. Циркуляр Почтового Департамента. – 1840. – 21 декабря. – № 34.
5. Веселовский Б. История земства за сорок лет. – Т. II. – СПб., 1909.
6. Исторический очерк деятельности Херсонского Губернского Земства за 1865-1899 гг. – Вып. II. – Издание Херсонской Губернской Земской Управы. – Херсон: Паровая типо-литография наследн. О.Д.Ходушиной, уг. Соборной и Потемк. ул., 1905.
7. Шмидт А. Матеріали для географії та статистики Росії, зібрані офіцерами генерального штаба. Херсонская губернія. – Часть первая. – Санкт-Петербург: Въ военной типографіи, 1863.
8. Исторический очерк деятельности Херсонского Губернского Земства за 1865-1899 гг.

Summary

Based on the sources materials in the article the rural post' activity in Ukraine before the agrarian end Zemstvo reform is examined. The specially attention is given to the Russian post workers' projects as for improvement of the post' means of communication between villagers in the Ukrainian lands.

Л. М. Маленко

ВИРОБЛЕННЯ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВО-АДМІНІСТРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ У ХІХ СТОЛІТТІ

Створення козацьких військ на Півдні України після остаточної ліквідації Запорозької Січі в 1775 році не є випадковим явищем. Це виважена і добре продумана політика головного командира Новоросійського краю Г. Потьомкіна, а згодом й урядової адміністрації в цілому, спрямована на взяття під повний контроль небезпечного для Російської імперії населення Південної України, шляхом притягнення його на державну військову службу; створення альтернативи Задунайській Січі, що мало сприяти поверненню колишніх російських підданих в межі держави; створення боєздатних військових підрозділів легкої кінноти для участі у воєнних кампаніях та для охорони кордонів. Ще в 1778 році в донесенні імператриці Г.О. Потьомкін наголошував, що слід узяти за генеральне правило, щоб прикордонні поселення були козацькими, бо їх населення здатне себе захищати та й “народу більше виходити буде в такі слободи з-за кордону, ніж до поміщиків” [1, с.173]. Саме тому сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів визначили присутність козацьких військ на Півдні України в останньої чверті XVIII – XIX столітті. Проте ставлення до козацтва як до небажаного для монархії явища, анахронізму призвело до ігнорування на найвищому рівні його прав та ролі в суспільстві. Уряд не поспішав узаконити козачину. Не бажало цього і саме козацтво. Як наслідок – до кінця XVIII століття не були остаточно вироблені та видані законодавчі постанови про порядок управління козацьким населенням Імперії, про обов'язки та права козацтва. Перед урядом постало важливе завдання внести законність в управління іррегулярними формуваннями – різноманітними законодавчими актами визначити порядок управління та внутрішнього устрою козацьких військ. Становлення військово-адміністративного устрою в окремих південноукраїнських іррегулярних формуваннях постісового періоду розглядалося в роботах дореволюційних та сучасних істориків, однак комплексних досліджень системи управління ними проведено не було. Разом із тим це питання є важливим у контексті вивчення процесу запровадження загальнодержавного територіально-адміністративного устрою на Півдні України та вироблення системи військового керівництва козацькими військами країни.

Слід наголосити, що важливі кроки у напрямку визначення юридичного статусу козацьких військ Російської імперії, а отже й козацької версти в цілому, були зроблені Катерининською комісією (1766–1767 роки). Матеріали “Комісії для укладання проекту нового уложення. 1766 р.” відклалися в Російському державному архіві давніх актів. Вони творять окремий 1258-й фонд, що в свою чергу є складовою об'єднаного архівного 342-го фонду РДАДА, де зберігаються й проекти законів, вироблених попередніми комісіями 1700, 1720, 1754 років. Поміж справ фонду – дві редакції проекту стосовно прав козацьких військ [2, арк. 413-442]. У другій редакції “Проекту законів про права військ козацьких” [2, арк. 414-427], яка в подальшому слугувала основою для складання положень щодо внутрішнього устрою кожного окремо взятого іррегулярного формування, дане визначення козацьким військам російської держави; зроблена спроба розподілу козаків за місцем проживання та способом життя (козаки, що живуть “цілими військами в обширних округах”, та такі, що проживають “при фортецях разом із людьми інших звань”); визначено загальні права козацьких військ і права козаків, які перебувають у складі окремих цілісних іррегулярних формувань, та тих, хто осів при фортецях

російських укріплених ліній; виокремлено права та повноваження військової старшини; вироблено положення про козацькі уряди – військові канцелярії, з чітким визначенням прав і обов'язків кожного члена військового уряду. Значення цих матеріалів важко переоцінити. Маємо урядову програму, в якій вперше зроблена спроба визначити статус козацьких військ, порядок управління ними та внутрішнього устрою іррегулярних формувань, права та обов'язки козацької версти населення Імперії. Невиданий, офіційно не визнаний “Проект законів про права військ козацьких” Новоуложеної комісії разом із тим став упродовж майже п'ятдесяти років основою для створення нових законодавчих актів у визначенні основних засад управління козацькими військами, а також для складання положень для окремо взятих іррегулярних формувань Російської держави. Згідно з цими необнародованими законами управлялись і козацькі війська Південної України в останній чверті XVIII – першому десятилітті XIX століття.

Короткочасний період царювання Павла I не вніс суттєвих змін у законність сфери управління козацькими військами Імперії. На 1802 рік загальна кількість козацьких військ у Російській імперії визнавалась у 100.000 чоловік, що становило 22,62 % всієї армії. Згідно з офіційною документацією на Півдні України на цей час серед іррегулярних частин фігурував Грецький Балаклавський піхотний батальйон. Чорноморське козацьке військо було переведене на Тамань. Порядок вищого управління козацькими військами був наступним: військові справи залишались у віданні Військової колегії, цивільні питання козацького населення іррегулярних військ розглядав Сенат. Ухвали Військової колегії та Сенату подавалися на затвердження імператору. Місцеве управління козацьким населенням здійснювали: цивільний губернатор, який вирішував цивільні питання мешканців військових земель, та інспектор військ (військовий губернатор) тих інспекцій, у районі яких були поселені чи відбували службу козаки (йому належав військовий бік справ козацького населення). З цього загального порядку управління козацькими військами виняток становило Чорноморське козацьке військо (порядк із Чугуївським, Донським Уральським): воно безпосередньо підлягало вищим урядовим установам – Військовій колегії та Сенату.

Воцаріння Олександра I принесло певні зміни в складі козацьких військ Російської імперії, організацію та порядок управління ними. Ці перетворення торкнулись і козацького населення півдня України. Насамперед, було поновлено Бузьке козацьке військо; створено Одеський Грецький піхотний батальйон та два нових козацьких війська – Ногайське й Усть-Дунайське Буджацьке. Причини їх появи були наступними.

На початок XIX століття південний регіон і надалі залишався одним із головних плацдармів для вирішення зовнішньополітичних завдань Російської імперії й був досить нестабільним, а від того небезпечним. Широкий наступ на залишки прав і вольностей козацького населення Півдня України з боку державних інституцій, централізація й уніфікація краю, поширення за правління Павла I кріпосного права на південноукраїнські губернії, переважну частину населення якого становило козацтво, рекрутчина, докорінна реорганізація та ліквідація створених в останній чверті XVIII століття козацьких військ призвели до масового відтоку козацького населення закордон, оформлення осередку козацької запорозької вольниці на території держави – потенційного ворога Росії, стихійних виступів нижчих прошарків населення – селянства, міщанства. При існуванні реальної загрози воєн із Туреччиною та Францією вищих російських сановників не влаштовував такий стан речей на півдні. Не останню роль у прийнятті рішення на найвищому рівні стабілізувати обстановку в південному краї грали й ті обставини, що боротьба з Наполеоном змусила стягнути збройні сили Імперії на захід і прикувати там більшу частину армії. Для захисту південної та південно-східної ділянки російського кордону регулярних військових підрозділів не вистачало, а створення нових військових частин шляхом рекрутських наборів потребувало багато часу і великих грошових витрат із державної казни.

За таких обставин кращим вирішенням питання охорони південного порубіжжя було залучення козацтва на військову службу. Воно мало досвід охорони кордонів, розумілося на методах боротьби проти представників кочових народів, кінноти різного призначення, добре знало територію, яку мусило боронити, уміло господарювати. Формування військових підрозділів із козащини не потребувало багато часу та ще й заощаджувало державні кошти. Надати можливість, принаймні тимчасово, зберегти права вільного стану південноукраїнському козацтву та іноземним вихідцям шляхом притягнення на військову службу послабило б напружено обстановку в краї і зміцнило збройні сили Росії. До того ж утворення військових підрозділів на зразок козацьких зі збереженням їх зовнішніх рис було випробуванним засобом узяти під подвійний контроль (з боку військової та цивільної влади) незв'язане умовами кріпацтва населення південного регіону. Саме такими причинами можна пояснити поновлення Бузького козацького війська; утворення в 1803 році Одеського Грецького піхотного батальйону; переселення колишніх українських козаків на Кубань з приєднанням до складу Чорноморського козацького війська; створення на Кавказькій лінії Кавказького полку із козаків колишнього Катеринославського війська, оформлення двох нових козацьких формувань – Ногайського та Усть-Дунайського Буджацького козацьких військ.

У перше десятиліття XIX століття було внесено зміни в органи місцевого правління козацьких військ. Необхідність їх проведення була очевидною. Проведені Павлом I реформи призупинили всі перетворення, розпочаті Г. Потьомкіним у середовищі козацтва, та призвели до повернення попередніх порядків, коли вся місцева влада передавалась у руки військового отамана і козацької старшини. А відтак почалися масові зловживання з боку керівного складу військ. Маємо цілий ряд такого роду порушень, про які у формі донесень переподажувалися до губернаторів, Інспекторського департаменту. Враховуючи всі ці обставини, а також бажання уряду зоорганізувати місцеве управління

козацьких військ, наближеним до устрою загальногубернського управління, Олександр I почав реформи, направлені на повернення порядків, заведених Г. Потьомкіним. Височайшим указом від 25 лютого 1802 року визначалися правила формування військової канцелярії. Склад останньої був наступним: голова (посаду обіймав військовий отаман), дві необмінні особи, чотири асесори, вибрані на 3 роки, прокурор. Присутність у військових канцеляріях призначених царем генералів відмінялася. Визначена законом 1802 року організація військового управління згодом була поширена на всі козацькі війська Російської імперії в тому числі і на іррегулярні формування південного регіону.

Услід за цим указом, почалося розроблення положень, у яких фактично вперше на височайшому рівні визначалися порядок служби та управління окремо взятих козацьких військ, а також службові обов'язки козаків. Причини розробки таких положень викладені в звіті Міністра внутрішніх справ за 1803 рік. У ньому, зокрема, наголошувалося, що хоч військові канцелярії й отримали вже головний орган свого управління, але порядок розгляду справ у них та всі частини внутрішнього їх цивільного і господарського устрою потребують детальних розпоряджень і визначень. Деталізація правил внутрішнього устрою заключалась у чіткому визначенні функцій канцелярії та кожного її члена, розподілі порядку діловодства та наявних у канцелярії справ, взятті під контроль збір і розподіл сум, запровадженні на кращих засадах внутрішньої поліції, упорядкуванні штатів, пристосовані до традицій та звичаїв розборів позовів та взаємних домагань [3, с.77]. Такі положення були видані в 1802 році для Чорноморського, а в 1806 році для Бузького козацьких військ.

Іменним указом Олександра I від 25 лютого 1802 року в Чорноморському війську знову затверджувався військовий уряд за зразком Війська Донського [4]. 20 березня до Чорноморської військової канцелярії надійшов указ Сенату, в якому наказувалося скласти військовий уряд у такій же кількості, що й у Донському козацькому війську [5, арк. 3]. У військових справах козацьке формування підпорядковувалося Кримській інспекції, а в цивільних – таврійському губернатору (з 1796 року Чорноморія входила в Ростовський повіт Новоросійської губернії і підпорядковувалася новоросійському губернатору). Призначення урядом генерала відмінялося. Залишався лише прокурор у чині сьомого класу, який підпорядковувався губернському прокурору.

Безпосередньо на теренах Південної України в 1803 році було поновлене Бузьке козацьке військо, розформоване при Павлі I з переведенням козаків до селянського стану. Колишнє Бузьке козацтво, кількість якого сягала до 6.383 осіб чоловічої статі, й надалі проживало в Єлизаветградському, Ольвіопольському, Херсонському повітах Миколаївської губернії. У вересні 1801 році ними на ім'я нового імператора було подано прохання про повернення до козацтва. Клопотання колишніх бузьких козаків було розглянуте на Постійній Раді, яка ухвалила рішення наказати через інспектора військ Кримської інспекції новоросійському цивільному губернатору на місці оглянути поселення колишніх бузьких козаків і переконатися чи дійсно вони прагнуть повернутися до козацького стану. Наказ було виконано і підтверджено одностайне бажання “бузьких селян” знову стати козаками. Результати огляду були викладені в представленні інспектора військ Кримської інспекції і включені до сумісного звіту міністрів Військових сухопутних сил та Внутрішніх справ, поданого імператору. Два міністри визнавали, що відновлення Бузького війська буде корисним через можливість: 1) уникнути значних витрат на відкомандирування в південноукраїнський регіон на невизначений термін донських полків; 2) отримати надійну і дешеву кордонну сторожу: “стража сія буде сама надійна, бо захищаючи кордони, захищати вони будуть свої житла”; 3) отримати необхідне підкріплення земській поліції. Міністрами були розроблені питання щодо складу та організації війська. Імператор погодився з обґрунтованими висновками міністрів Військових сухопутних сил та Внутрішніх справ і 8 травня 1803 року підписав іменний указ, в якому проголошувалося переведення колишніх бузьких козаків у первісне їхнє становище з приєднанням до них 600 осіб болгар, що оселилися на землях козаків [6, с.589-596; 7]. Разом з тим Бузькому козацтву надавалася можливість поповнити свій склад вихідцями з-за кордону: молдаванами, болгарами, валахами та іншими, і суворо заборонялося приймати у козаки чи селити на військових землях селян. У 1814 році склад війська збільшився шляхом включення до його складу 75 малоросійських козаків, які ще з кінця XVIII століття поселилися на землях іррегулярного формування.

Бузьке козацьке військо згідно з указом імператора мало виставити три п'ятисотенних полки, які й повинні були по черзі утримувати кордонну лінію по Дністру, а в разі необхідності – всі три полки могли бути викликані одночасно. Кількість чинів у кожному полку передбачалась такою ж, як у Донському чи Чорноморському козацькому полку, а саме: полковник, 5 полкових осавула, 5 сотників, 5 хорунжих, квартирмейстер, писар, 483 урядника та козаки, всього чинів 501 особа [6, с.589-596]. Для дотримання у війську внутрішнього цивільного та господарського устрою створювалася військова канцелярія під головуванням військового отамана. До її складу входили два неодмінні члени штаб-офіцерського чину, два асесори по вибору, прокурор та секретар. Канцелярія, як і все іррегулярне формування у військовому відношенні підлягало інспектору військ Кримської інспекції, а цивільними справами завідувала місцева губернська влада. Прокурор військової канцелярії підлягав губернському прокурору [6, с.589-596]. В 1807 році штат військової канцелярії Бузького козацького формування змінився. Він поповнився посадами скарбника та медичних працівників – лікаря та аптекаря. Для завідування поліцією та земськими повинностями були запроваджені посади поліцеймейстера та комісара і по одному помічнику при них.

У 1817 році в наслідок реалізації царського маніфесту від 30 серпня 1814 року в Катеринославській губернії почали створюватися військові поселення. Саме полки Бузького козацького

війська разом із Українським стали основою так званої “поселеної кавалерії”. 16 квітня 1817 року вийшов іменний указ на ім'я херсонського військового губернатора про виключення всього округу поселення Бузького іррегулярного формування з губернського і переведення його у безпосереднє військове управління. Як наслідок – 18 населених пунктів, заснованих та освоєних бузькими козаками, були виключені з цивільного відомства і передані у відання Департаменту військових поселень. Із полків Бузького іррегулярного формування та двох полків Українського війська, з перейменуванням їх в уланські, була утворена Бузька уланська дивізія. У височайшому указі, що вийшов 8 жовтня 1817 року, наказувалося після оформлення уланської дивізії анулювати назву Бузького козацького війська [8, с. 793-794]. Незабаром припинила своє існування і Бузька військова канцелярія. Бузькою уланською дивізією командував генерал І. де-Витт. Вище управління зосереджувалося у Департаменті військових поселень Військового міністерства, очолюваного О. Аракчеєвим. 24 грудня 1817 року вийшов указ про остаточну ліквідацію Бузького козацького війська.

Певні перетворення проходили і з грецькими військовими підрозділами. В 1814 році в Балаклавському Грецькому піхотному батальйоні була сформована 4-та рота, що передбачалася штатом. Відтепер батальйон нараховував 805 осіб. Їм була визначена військова служба – кордонна та караульна служба по південному березі Криму та у Балаклаві. Протягом усього періоду свого існування іррегулярний підрозділ постійно відчував потребу у військовослужбовцях. У мирний час батальйон комплектувався з греків та їх дітей, поселених на відведених військовому підрозділу землях, чи з військових поселенців цієї ж національності. Так, у 1818 році для збільшення служилого складу Балаклавського грецького батальйону до його земель було приєднане селище Алупка Таврійської губернії з 56 особами чоловічої статі, які до цього були військовими поселенцями. Захід із включенням військових поселенців до складу батальйону практикувався й надалі [9, с.1036]. Внутрішнім життям мешканців військових земель управляла канцелярія на чолі з батальйонним командиром. Її підпорядковувалися сільські управи. Балаклавський грецький батальйон знаходився у безпосередньому підпорядкуванні новоросійського військового губернатора. Через нього він як по військовому, так і по цивільному управлінню підлягав Військовому міністерству. Влада вищого управління іррегулярним підрозділом належала начальнику Головного штабу.

Зміни відбувались і з колишніми чинами Одеського Грецького дивізіону. 29 серпня 1803 року вийшов іменний указ про відведення їм біля міста земель для поселення з сім'ями. При цьому наголошувалося, що земельні ділянки відводяться тільки сімейним військовослужбовцям, і що вони мають обзавестися господарствами протягом 3 років. Невиконання цієї умови передбачало повернення наділів у казенне відомство. 22 жовтня 1803 року вийшов наступний указ, який проголошував утворення Одеського Грецького батальйону з греків та албанців ліквідованого в 1797 році дивізіону. Наступного дня височайше був затверджений і його штат. Складнощі почались одразу як стало зрозуміло, що наданої указом землі для наділів рядових військового підрозділу не вистачає. Не вирішивши земельного питання годі було сподіватись і на вирішення питань, пов'язаних з управлінням іррегулярним формуванням. І тоді херсонський військовий губернатор А. Розенберг запропонував херсонському губернському правлінню, не чекаючи на розмежування ділянок, відвести всю землю Грецького батальйону його командирові Є. Качоні. Разом з тим А. Розенберг зауважував, що при розподілі землі прийдеться відмежовувати суміжні пустопорожні ділянки, щоб хоч якось забезпечити рядових земельним паєм [10, арк. 49; 11, с.83]. Вирішення хоча б таким чином земельного питання дало можливість визначитися з військово-адміністративним устроєм іррегулярного формування. Одеський Грецький батальйон був сформований із 3-х рот по 141 рядовому в кожній. Усього в ньому було 487 осіб чоловічої статі разом з 8-ми нестройовими. В 1808 році херсонський військовий губернатор Є. де-Ришельє дав розпорядження провести розмежування земель біля річки Барабої. Оскільки весь служилий склад Одеського грецького батальйону перебував у складі діючої проти ворога Дунайській флотилії, з театру воєнних дій на пожалувані грекам землі був відізваний ротний командир А. Дуро й у його присутності прислані землеміри розділили 10.980 десятин землі на 113 ділянок [10, арк. 112-116 зв.; 11, с.172-178]. Для внутрішнього управління населенням іррегулярного формування була створена канцелярія на чолі з батальйонним командиром у чині підполковника. Командир батальйону командував військовим підрозділом та через канцелярію управляв населенням заснованої Олександрівки. Заселення відведених грецьким військовослужбовцям та їх сім'ям земель біля річки Барабой, йшло дуже повільними темпами. Час підтвердив і висловлену в 1806 році на височайшому рівні думку херсонського військового губернатора Є. де-Ришельє про небажання та нездатність греків займатися сільським господарством. Переважна більшість тих, хто отримав землі, не стали її обробляти, а здавали в оренду чи наймали для обробітки селян із навколишніх сіл. Водночас слід наголосити, що на момент ліквідації батальйону в 1819 році земський справник, який згідно з рішенням Херсонського губернського правління оглядав село, в своєму рапорті доповідав, що керує Олександрівкою майор Псомас, але не як військовий, а як цивільний начальник [10, арк. 49; 11, с.102].

Основним заняттям греків батальйону стала торгівля. Отримавши право їздити на заробітки в Одесу, вони намагалися розвивати саме її. Поступово переважна частина військовослужбовців перебралася до Одеси, а ті, хто не бажав облишити військової служби, перевелися до Балаклавського грецького батальйону. В своєму донесенні інспектору Головного штабу від 1 березня 1819 року новоросійський генерал-губернатор О. Ланжерон сповіщав про вкрай незадовільний стан речей у батальйоні та пропонував його розформувати. Взявши до уваги донесення губернатора було підготовлене й обнародоване височайше повеління на ім'я начальника Головного штабу князя

Волконського від 24 травня 1819 року про ліквідацію батальйону. Бажаючих продовжити військову службу офіцерів та нижніх чинів було наказано перевести до Балаклави з включенням до складу тамтешнього грецького батальйону; решту залишити на пожалуваних землях під Одесою, поширивши на них правління на зразок загальноволосяного [12, арк. 28-28 зв.]. Генерал-губернатор приймає рішення впровадити “правління чи керівництво з самих їх за бажанням чи за вибором, або ж за призначенням”. Свої наміри О.Ф. Ланжерон пояснює тим, що кожний має свій наділ і один другому невіддільний; більш того греки мають схильність до непокорі [11, с.102].

Процес переведення греків Олександрівки до цивільних станів тривав близько 10 років. Новоросійський та бессарабський генерал-губернатор М.С. Воронцов, намагаючись розібратись у ситуації, що склалася з мешканцями Олександрівки так, щоб “права греків були розкриті й уся історія справи приведена в ясність із усією її поступовістю” сформував особливу комісію з чиновників свого штату, одного представника губернського правління та землеміра. Комісія працювала близько року і надала генерал-губернаторові важливі відомості про мешканців Олександрівки та пожалувану грекам землю. На основі її матеріалів були прийняті важливі юридичні рішення щодо правового статусу мешканців села, а саме: 1) всіх чиновників та нижніх чинів, що служили в дивізіоні чи батальйоні, підпорядкувати військовому керівництву на зразок поселених в Акерманському повіті Бессарабської області відставних військовослужбовців, прирахованих до складу козацтва Дунайського війська; 2) керівництву Дунайського козацького війська прийняти у своє відомство землі та людей Олександрівки, дотримуючись при цьому правил по відношенню до осіб, які за свої заслуги звільняються від служби. Започаткувати в грецькому селі таке ж управління, як й у козацьких станицях. Цивільне справочиння та карні справи стосовно служилих і неслужилих греків і албанців вести на загальних підставах, які діють у війську; 3) усіх сторонніх осіб, які незаконно володіють ділянками з відведеного грекам земельного пожалування, висилити, а їх земельні ділянки відписати до громадського запасу з метою роздачі тим, хто має на них право; 4) дітям греків та албанців, як особам козацького стану, надати право володіти землею у такій же пропорції й на таких підставах, які існують у Дунайському війську, виставивши на службу по черзі всіх здатних її виконувати, крім тих, хто перебуває на державній службі чи у відставці з чинами [11, с.108-109].

Утворення на Півдні України на початку ХІХ століття ще двох козацьких військ було обумовлене в першу чергу політичною ситуацією, а не об'єктивними причинами. Російські збройні сили не потребували нових малочисельних, зі сумнівною боєздатністю та дисциплінованістю, іррегулярних формувань. Однак поява в межах Імперії вихідців із підвладних Туреччині володінь, змусила російських вищих урядових та військових чиновників удатися до випробуваної в південному регіоні тактики стосовно неконтрольованого, вільнолюбивого населення, що особливо не визнавало нічий владі над собою – створення козацьких військ. Так постали Ногайська та Усть-Дунайська Буджацька козаччина.

У кінці 60-х–початку 70-х років ХІХ століття в межі Росії з турецьких володінь перейшла частина ногайських орд. Їх поява поставила перед урядовими колами російської держави питання про поселення та можливого використання в політичних цілях (створення Ногайської області на противагу Кримському ханству). Ногайське населення спочатку було поселене між ріками Доном та Кубанню. Там воно залишалося до 1783 року. Після включення Криму до Росії на вищому рівні було прийняте рішення переселити ногайців в уральські степи. Ногайці, протестуючи проти такого розпорядження стихійними виступами, стали масово тікати на землі підвладні Туреччині. Переслідування їх з боку російських військових команд призвело до великих втрат і змусило рештки орд (до 1.000 сімей) повернутися на місця попереднього помешкання. В 1790 році згідно з розпорядженням Г. Потьомкіна представники ногайських орд у кількості до 3.000 сімей на чолі з вірним Росії єдисанським Баязет-беєм були переведені на Молочні Води з наданням землі в кількості 285.000 десятин зручної та 67.775 десятин незручної [13, арк. 49; 14, арк. 8; 15, с.156]. Виділена ногайцям земля простягалася приморським степом від місця впадіння річки Берди в Азовське море до Молочного лиману і далі до верхів'я річки Токмака [16]. Поступово кордони території, виділеної ногайцям, змінювались, однак Баязет-бею майже завжди вдавалося максимально задовольнити інтереси ногайців в отриманні нових земельних ділянок.

Оселення частини ногайських орд (Єдисанської, Єдичкульської, Джембуйлуцької) на Молочних Водах та надання їм землі не сприяло швидкому визначенню юридичного статусу кочівників на Півдні України. Постійні клопотання Баязет-бея сформувати з ногайців козацьке військо протягом десяти років не мали успіху. Тільки 16 липня 1801 року вийшов іменний указ про переведення ногайців до козацького стану. Одразу ж постало питання щодо їх військового оформлення. 5 жовтня 1802 року цар затвердив пропозиції таврійського військового губернатора І.І. Міхельсона стосовно військового устрою “ногайських кінних полків”. А наступного дня наказ Олександра І вже було передано до Військової колегії для виконання. Згідно із затвердженими пропозиціями І. Міхельсона з ногайців мало бути сформовано два п'ятисотенні полки на положенні Війська Донського [14, арк. 8]. Очолювати полк повинен полковий командир штаб-офіцерського чину, при якому знаходяться полкові квартирмейстер та писар. Кожен полк складається з п'яти сотень козаків, де в кожній сотні призначається по полковому осавулу, сотнику та хорунжому. Із сотні рядових козаків, полковий командир призначає п'ятидесятників та урядників. В управлінні Ногайське іррегулярне формування безпосередньо підлягає новоросійському військовому губернатору, який діятиме через ногайську експедицію. Баязет-бей визнавався начальником Ногайського козацького війська та єдиним посередником між ногайцями й

урядом [14, арк. 8; 17, с.68-144; 15, с.163]. Утворення іррегулярного формування з ногайців поставило на повітку денну питання адміністративного управління військовим населенням. Адже ногайці “ведуть кочове життя і тільки на зиму переселяються в деякому розумінні до постійних жител” [14, арк. 3 зв.]. На 1805 рік на відведених ногайцям 50.000 десятин землі нараховувалося 43 аули, в яких було всього 82 будиночки та 37 землянок; решта кочовиків жили в будках на відкритій місцевості [14, арк. 3 зв.].

Необхідність існування адміністративного центру в межах військових земель була вкрай необхідною і нагальною. Настійні “рекомендації” офіційних властей терміново облаштувати головне поселення війська сприяло перетворенню аулу Єдинохти у постійне селище, до території якого були приєднані (включені) ще три навколишні аули разом із їх мешканцями – колишніми особисто підданими Баязет-бея. В Єдинохті перебував штат чиновників Ногайської експедиції – письмоводитель, підканцелярист, перекладач, писар від ногайців. При експедиції постійно перебували представники від ногайського народу, яких обирали в трьох ордах для представництва їхніх інтересів перед беєм. З поміж військової старшини вибиралися юз-баші – представники влади бея в ногайських аулах. У цілому урядова адміністрація залишила непорушними засади традиційного ладу ногайців і погодилася на одноосібне правління Баязет-бея. Через 4 роки після створення Ногайського козацького війська херсонський військовий губернатор А. Розенберг змушений був констатувати, що до цього часу не було вироблено жодних правил управління ордою [14, арк. 4 зв.], й урядова адміністрація про окремі сторони життя населення між ріками Молочною та Бердою до літа 1804 року дізнавалася тільки з рапортів Баязет-бея. Проведена влітку 1804 році російськими чиновниками інспекція земель іррегулярного формування мала негативні наслідки для Ногайської козаччини. До цього для розслідування зловживань з боку предводителя ногайських орд, колезького радника та полковника російської армії Баязет-бея відряджалися комісії від таврійського цивільного губернатора Д. Мертвого та херсонського військового губернатора А. Розенберга. Ними було встановлено ряд серйозних порушень норм російського законодавства й зокрема адміністративного права. Вже в квітні 1804 року було прийняте остаточне рішення про недоцільність подальшого існування козацького війська та усунення від управління ногайськими ордами Баязет-бея. Свої бачення подальшого устрою ногайських орд в Приазов’ї виклали у проектах херсонський військовий губернатор А. Розенберг [14, арк. 3, 7 зв.] та таврійський цивільний губернатор Д. Мертвого [13, арк. 40-42; 15, с.168] Заходи, запропоновані в проекті А. Розенберга, видавалися більш виваженими та переконливими. Тому для своєї доповіді імператору 13 травня 1805 року міністри військових сухопутних сил С. Вязмітінов та внутрішніх справ Г.В. Кочубей узяли за основу саме проект херсонського військового губернатора і розробили “Положення для управління ногайців, які мешкають у Таврійській губернії у Мелітопольському повіті” [14, арк. 12-14 зв.]. Міністри наголошували, що “військо ногайське не тільки ніколи не було на службі, але що і самого утворення його не існувало” [14, арк. 8 зв.]. Та навіть якби ногайські кінні полки були сформовані, то їх за краще було б розпустити. Адже при такій кількості іррегулярних військ у південному краї, сформованих із донських, чорноморських, бузьких козаків, які фактично оточують Таврію й охороняють її кордони, потреби в існуванні Ногайського козацького війська зовсім немає. Щоправда їх можна було б використати як міліцію й особливо в прикордонній зоні, і найкраще зі сторони турок чи інших азійських народів. Однак немає ніякої впевненості як поведуть себе козаки-ногайці магометанської віри, що змушені будуть діяти проти одновірців. Тому їх перебування на козацькій службі перетворилось як для держави, так і самих ногайців на тягар, а не на користь. У зв’язку з цими обставинами було б доцільніше і для ногайців, і для краю, де вони поселені, повернути їх до первісного землеробського стану й надати такі ж пільги, якими користуються інші мешканці магометанської віри Кримського півострову [14, арк. 9 зв.].

Доповідь міністрів військових сухопутних сил та внутрішніх справ а разом із нею і “Положення для управління ногайців, які мешкають у Таврійській губернії у Мелітопольському повіті” височайше були затверджені імператором 13 травня 1805 року. Так офіційно було ліквідовано ногайські кінні полки, що остаточно так і не сформувалися, та переведено ногайців до селянського стану.

У 1807 році постало Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо, створене з задунайських козаків, чорноморців та інших категорій українського, російського, сербського, болгарського, молдавського, польського населення, що мешкало на території Бессарабії, Молдови, Валахії. Основу війська становило задунайське населення, яке на початку російсько-турецької війни 1806–1812 років відгукнулося на заклик командуючого Молдавською армією генерала І.І. Міхельсона перейти на російський бік і вступити до волонтерських полків [18, с.127]. Небажання колишніх російських підданих воювати на турецькому боці, побоювання розправ у разі включення Добруджі до складу Росії, спроба скористатися обіцянками уряду отримати амністію, землі на Кубані та зберегти козацькі права і привілеї змусила частину задунайців повернутися на батьківщину і стати волонтерами. Стрімке збільшення російських військових підрозділів за рахунок задунайців пояснюється й намаганням задунайського населення легалізувати себе на території Добруджі, бо Січ у Катирлезі була зруйнована турецьким феодалом Пехлеван-оглу і некрасівськими козаками, а територія проживання задунайців опинилася під контролем російської армії.

Перехід у грудні 1806 року задунайського кошового отамана Трохима Гайдабури з 103 козаками та іншого загону задунайців на чолі з Іваном Губою на бік Росії і включення їх до складу кілійського волонтерського полку дали підстави командуючому Молдавською армією генералу І.І. Міхельсону та командуючому 13-ю дивізією генералу Є.І. Рішельє розглянути питання про створення із задунайців окремої військової частини, покликаній виконувати особливі військово-політичні завдання. 18 лютого

1807 року І.І. Міхельсон від імені російського уряду видав маніфест, яким проголошував створення Усть-Дунайського Буджацького козацького війська і закликав вступати до його складу задунайських та чорноморських козаків, які перебувають у Молдавії, Волощині, Бессарабії та в інших турецьких областях [19, арк. 30 зв.- 31; 18, с.128]. З метою залучення якомога більше задунайців до козацького формування командуючий Молдавською армією обіцяв створити військо за прикладом колишнього Війська Запорозького Низового, однак наголошував, що остаточне оформлення нової військово-адміністративної одиниці Російської імперії відбудеться після війни і за умови зразкової військової служби козаків. 20 лютого 1807 року Усть-Дунайське військо офіційно було затверджене указом Олександра І [20, с.1024].

Центрами формування нового козацького війська визначалися м. Галац на правому березі Дунаю і м. Кілія на лівому. Кошовим отаманом був призначений колишній чорноморський писар майор І. Підлесецький (згодом Ф. Бучинський). В управлінні Усть-Дунайське Буджацьке військо в загальних рисах нагадувало Військо Запорозьке Низове. Воно складалося із 40 куренів: 38 йменувалося так, як і за часів Нової Січі, два інші називалися Болгарським і Сербським. Вступ козаків до куреня не регламентувався. Військо отримало пернач, військову печатку, прапори. Безпосередньо управляти козацьким формуванням мав Кіш на чолі з кошовим отаманом. Однак отамана і всю старшину обирали тепер не козаки із свого середовища, а призначав уряд. Формування структури командної ієрархії відбувалося за принципом інших козацьких військ Російської імперії. Однак в іррегулярному формуванні за давньою традицією зберігалися громадські неоплачувані виборні посади, як-то: курінні отамани, значкові товариші. Залишився від попередніх часів і запис до куренів почесних козаків (І.І. Міхельсон був приписаний до Кушівського куреня, а Є.Х. Ферстер – до Васюринського). Загальне керівництво над Усть-Дунайським Буджацьким військом зосереджувалося в руках начальника Галацького військового загону генерал-майора П.М. Колюбакіна і кілійського коменданта інженера-полковника Є.Х. Ферстера. Повна підпорядкованість козацького формування російському командуванню зберігалася до ліквідації Усть-Дунайської козаччини.

Формування нової військової одиниці російської армії йшло швидкими темпами. В травні 1807 р. воно нараховувало вже близько 1.500 чоловік, у середині липня – понад 2.000 осіб [18, с.122] (у момент ліквідації – 1.388 козаків) [21, арк. 5-17; 18, с.129]. Служиле козацтво творило два полки – Усть-Дунайський та Буджацький [22, арк.31]. Полки комплектувалися з відповідними бойовими структурами та командним складом. Традиційно за військовою професійною орієнтацією Усть-Дунайське козацтво ділилося на піших, кінних, флотських козаків. Та у розпал війни 20 липня 1807 р. козацьке військо несподівано для усть-дунайців було ліквідоване імператорським рескриптом [23, с. 93; 18, с.129]. Головною причиною його ліквідації були фактори, що створили особливу специфіку в районі дислокації Усть-Дунайського Буджацького козацького війська. Масові втечі селян, чорноморців, солдатів-дезертирів в Кілію і Галац з надією знайти волю на Дунаї, на “новій Запорозькій Січі”, скарги на усть-дунайців, які ніби-то займаються грабіжництвом і гайдамацтвом, нарікання поміщиків на те, що до козацького формування приймаються селяни-втікачі переконали уряд у необхідності ліквідації війська.

У ході російсько-турецької війни 1806–1812 років та воєнної кампанії з Наполеоном на Півдні України були сформовані нові військові іррегулярні підрозділи з кримських татар. У грудні 1806 року таврійський цивільний губернатор Д. Мертвого доповів міністру внутрішніх справ, що дворянство Таврійської губернії магометанського віросповідання та волосні голови, які зібралися в Сімферополі для вибору кандидатів на місце муфтія, звернулися до нього з проханням поклопотатися перед імператором про дозвіл “виставити на службу людей із татар, яких вони зібрали в змозі”, а для командування ними і для подання прикладу хоробрості та відваги поставити над татарами “родичів із дітей своїх” [24, арк. 30-31 зв.]. Прохання дворянства і волосних голів було задовільне на вищому рівні й у 1807 році “із запрошених по добрій волі татар” було сформовано чотири п’ятисотенні кінні полки під командою генерал-майора Кия-бея Балатукіна, полковника Ахмет-бея Хункалова, майора Абдуліаги Мамайського, капітана Алі-мурзи Ширінського [24, арк. 31 зв., 50; 25, арк. 67]. Кінні підрозділи з татар у 1807 році були відправлені до кордону для участі у воєнних кампаніях, дійшли до Кременчука, а звідти у зв’язку з підписанням мирного договору, були повернуті до Криму. Їх не було розпущено, навпаки, кінні полки трималися у повній готовності виступити в похід за першим наказом військового командування. В 1808 році татарські іррегулярні підрозділи згідно з височайшим повелінням отримали назви: Сімферопольський, Перекопський, Феодосійський, Євпаторійський. Тоді ж була затверджена організація татарських полків на зразок донських та наказано два з них відрядити на кордон із Прусією на заміну двом донським полкам, а згодом їх замінити двома іншими військовими підрозділами, що залишилися в Криму [24, арк. 31 зв., 50; 25, арк. 67]. У вітчизняну війну 1812 року всі чотири полки перебували на військовій службі, брали участь у закордонному поході: архівні документи фіксують їх перебування в Данцигу та пересування в напрямку до Парижу [26, арк. 132-133]. В 1814 році кінні кримсько-татарські полки були повернуті на півострів і в 1817 році розпущені з переведенням військовослужбовців до розряду казенних поселенців [24, арк. 31 зв., 50; 25, арк. 67].

У цілому реформи, проведені за правління Олександра І стосовно козацького населення Імперії, мали свої наслідки. Його чисельність збільшувалась і 1825 рік із урахуванням инородців, які були притягнуті на військову службу нарівні з козаками складала 1.200.000 душ обох статей. Загальна кількість служилого козацтва визначалась в 131.000 осіб, що становило 14,4 % всіх збройних сил Російської імперії. На дійсній службі перебувало більше 68.000 козаків, резерв складав 62.000 осіб. На

Півдні України зберігся лише Балаклавський Грецький піхотний батальйон, у якому нараховувалося 805 чоловік. Із них було сформовано чотири роти і визначена військова служба – кордонна та караульна служба по південному берегу Криму та у Балаклаві.

У другій чверті XIX століття козацькі війська змінилися кількісно й якісно. Жодне з існуючих іррегулярних формувань на момент воцаріння Миколи I не було ним в майбутньому ліквідоване. Навпаки були створені три нових козацькі війська. Іррегулярні формування отримали положення про запровадження нового устрою. Всі війська були збільшені чисельно шляхом: 1) включення до козацького стану різних категорій населення: державних селян, відставних солдат та матросів, міщан, представників купецтва, іноземних переселенців; 2) приєднання розрізнених груп козацького населення до більших іррегулярних з'єднань. Ці два чинники призвели і до збільшення кількості населення південноукраїнських козацьких військ – Дунайського та Азовського. В цілому по країні кількість козацького населення збільшилась і на 1850 рік становила 2.086.546 осіб; служило козацтво нараховувало 114.305 чол.; резерв складав 100.538 осіб чол. статі. Вищі сановники й надалі вбачали у козацькому населенні найбільш “придатний елемент” для охорони та освоєння новостворених передових оборонних ліній Імперії, а також таке, утримання якого потребувало значно менше коштів із державної скарбниці ніж військових підрозділів регулярної армії.

Основними змінами у складі південноукраїнських іррегулярних формувань у другій чверті XIX століття стало створення двох нових козацьких військ – Дунайського та Азовського й оформлення іррегулярної частини – Лейб-гвардії кримсько-татарського ескадрону. Вони, як військово-адміністративні елементи державної системи, не могли вимагати для себе створення окремої специфічної системи управління. Тому перед урядом по відношенню до південноукраїнських козацьких формувань постало завдання виробити таку систему військово-адміністративного управління, яка б без зайвих суперечностей влилася в уже існуючий державний механізм.

За встановленою системою управління Азовське та Дунайське козацькі війська безпосередньо підпорядковувалося новоросійському та бессарабському генерал-губернаторові як в цивільних справах, так і у військових. Через генерал-губернатора Азовське та Дунайське іррегулярні формування підлягали Військовому міністерству. Питання, які не могли бути вирішені Військовим міністерством, передавалися до Сенату, а його рішення, схвалені імператором, набували силу закону. Відмінність південноукраїнських козацьких військ від Донського та Чорноморського полягала в тому, що вони на пряму не підпорядковувалося Військовому міністерству. Проміжною ланкою виступало головне регіональне керівництво в особі новоросійського та бессарабського генерал-губернатора. Останній діяв через свій штаб та канцелярію і в управлінні козацькими військами користувався правами корпусного командира.

Безпосереднє військове та цивільне керівництво в південноукраїнських іррегулярних формуваннях здійснювали наказні отамани, що користувалися правами бригадних командирів. По військовій та цивільних частинах наказні отамани діяли: в Азовському війську через військову канцелярію, у Дунайському через військове правління. Військовим канцелярією (в Азовському) та правлінню (у Дунайському) підлягали станичні правління, а останнім – хутірські управи. Військово-судові справи вирішувалися військово-судними комісіями. Загальні судові справи карного та цивільного характеру вирішувалися військовим правлінням (у Дунайському) та військовою канцелярією (в Азовському). Більш важливими судними справами займалися місцеві загальногубернські судові установи. Загальний характер служби Азовського та Дунайського козацьких військ був неоднаковим через різну чисельність службового складу та їх місцезосташування. Дунайське козацьке військо несло майже виключно місцеву службу (поблизу військових земель); Азовське ж відбувало специфічну службу, виставляючи морські команди для крейсерства у Чорному морі.

Лейб-гвардії кримсько-татарський ескадрон безпосередньо підпорядковувався полковому начальству Лейб-Гвардії козацького полку.

Поразка Російської імперії у Східній війні, втрата територій, яскрава демонстрація переваги передових зарубіжних технологій, рівня життя та господарювання європейських країн вимагали кардинальних змін в країні, в органах центрального управління. Реформування у Військовому міністерстві, призвело до змін і в центральному та місцевому управлінні козацькими військами.

Південноукраїнське козацтво відіграло у Кримській кампанії досить помітну роль. Військові заслуги козаків Азовського та Дунайського іррегулярних формувань у ході Східної війни були визнані на державному рівні й достойно оцінені. Однак після закінчення війни доцільність існування козацьких військ на півдні України була поставлена під сумнів. Потреба у них як у військовій силі відпала з припиненням воєнних дій. Присутність козацьких формувань на півдні України, у розумінні уряду, дестабілізувала обстановку в регіоні. Діяльність козаків, направлена на створення монолітної системи, яка могла б успішно відстоювати свою належність до козацького стану, з одного боку, і намагання нижчих верств населення Південної України приєднатися до козацьких з'єднань, які уособлювали собою традиції Запорозжя, з другого боку, напружували обстановку в регіоні. Незадоволення поміщиків перебуванням Азовського та Дунайського військ на півдні України додавали напруженості в краї і переконували вище керівництво в необхідності реорганізації чи ліквідації південноукраїнських козацьких формувань. Саме фактори соціально-економічного характеру стали однією з головних причин переведення азовців на Кубань з приєднанням до складу кубанського козацтва; ліквідації Грецького Балаклавського піхотного батальйону, лейб-гвардії Кримсько-татарського ескадрону та Дунайського козацького війська.

Активна участь південноукраїнських козацьких формувань та іррегулярних військових підрозділів у Кримській війні стримувала вищих сановників вдатися до негайної їх ліквідації. На найвищому рівні було вирішено в справі з козацтвом півня України діяти поступово. В 1859 році вийшло височайше повеління підготувати нові проекти положень про Новоросійське та Азовські козацькі війська, а також про лейб-гвардії Кримсько-татарський ескадрон та Балаклавський грецький піхотний батальйон. Пояснення такого наміру вищої влади було досить загальне – у зв'язку з багатьма змінами, “що послідували в дарованих козацьким військам у різний час положень” [27, арк.1].

Для виконання височайшого повеління створити нові положення про південноукраїнські козацькі війська при новоросійському та бессарабському генерал-губернаторі була створена комісія під керівництвом генерал-майора І.Є. Гангардта (наказного отамана Новоросійського козацького війська), яка й мала впродовж 1860–62 років виробити нові законопроекти.

У той час, коли створена при Управлінні новоросійського та бессарабського генерал-губернатора комісія для складання проектів положень про іррегулярні війська Новоросійського краю, активно й доволі плідно працювала над поставленим завданням, вищі сановники на чолі з імператором мали своє бачення щодо майбутнього південноукраїнських козацьких формувань. У ході роботи Комісії, остання періодично отримувала розпорядження з Військового міністерства припинити складання проекту положення спочатку стосовно Балаклавського грецького батальйону, [27, арк.13 зв.] згодом Лейб-Гвардії Кримсько-татарського ескадрону [27, арк.114].

Припущення щодо пошуку приводів для реорганізації чи ліквідації південноукраїнських іррегулярних формувань виправдалися. В кінці 1859 року одночасно з ліквідацією південних військових поселень був остаточно розформований і Балаклавський грецький піхотний батальйон”. У грудні 1860 року надійшло розпорядження Військового міністерства призупинити роботу над складанням проекту положення про Лейб-Гвардії Кримсько-татарський ескадрон, прирахований до іррегулярних військ Новоросійського краю [27, арк.114]. Пояснення такому розпорядженню знаходимо серед звітів військового відомства, де зазначалося, що “подальше укомплектування згаданого ескадрону стає вже утрудненим” через переселення значної кількості кримських татар до Туреччини [27, арк. 74]. А вже 26 травня 1863 року вийшло височайше повеління про ліквідацію Лейб-гвардії Кримсько-татарського ескадрону [28, с.17-18]. Водночас слід зазначити, що з ескадрону було вибрано 3 офіцерів та 21 нижніх чинів і прираховано їх до особистого імператорського конвою під назвою команди Лейб-гвардії кримських татар. Команда ця розподілялась на три зміни, з яких одна знаходилась у Петербурзі на службі, дві – на пільгах у Криму, змінюючись по чергові через три роки. Загальний термін служби для чинів команди був визначений дванадцятьма роками. Команда лейб-гвардії кримських татар проіснувала до 1890 року. Спочатку вона комплектувалась із охочих, а з 1875 року із особистого складу Кримського дивізіону.

Коли ж комісія активно працювала над проектуванням “військового складу Азовського козацького війська, а також устрою в одному морського екіпажу та інших предметів, які до зовнішньої служби козаків відносяться” [27, арк. 56], імператор виказав свою волю про поетапне переселення азовців на Кубань. Із літа 1861 року Військове міністерство разом з військовим керівництвом Кавказького краю активно розробляє широкомасштабний проект заселення західної частини Кавказького хребта новими козацькими станицями з метою остаточного підкорення гірських племен. Результатом такої роботи став указ від 10 травня 1862 року, що затверджував Положення про заселення західної частини Кавказького хребта. Згідно з Положенням, у Кубанську область передбачалося переселити і 808 сімей Азовського козацького війська. Тоді ж розглядалася можливість переведення у західну частину Кавказького хребта служилого козацтва Новоросійського війська. Вдатися до негайного переселення новоросійських козаків у Кубанську область завадили події в Польщі. На найвищому рівні було вирішено відкласти переведення Дунайського козацтва до стабілізації обстановки на Правобережжі та в Польщі. Питання про ліквідацію Новоросійського козацького з'єднання було поставлене після того, як більша частина служилого козацтва Азовського війська була переселена в Кубанську область, а саме іррегулярне формування ліквідоване.

В 1866 році командуючий військами Одеського військового округу генерал-ад'ютант П.Є. Коцебу доніс свою думку до Військового міністерства, що як для уряду, так і для самого Новоросійського козацтва буде вигідно, якщо військо остаточно буде скасоване. Адже воно не виконує свого прямого призначення через малочисельність служилого складу: іррегулярне формування замість двох комплектних полків із черговими змінами, ледве формує один та і той за допомогою постійних дотацій із військового відомства для придбання бойового оснащення козаків [29, с.226]. Ним же був розроблений та представлений на розгляд Військового міністерства проект положення про ліквідацію Новоросійського козацького війська. Документ виправлявся, доповнювався протягом двох років і в грудні 1868 року набув силу закону [30].

Згідно з положенням про ліквідацію війська козаки та урядники з їх сім'ями, удовиці та сироти прираховувалися до стану селян-власників. Їм у власність передавалися: присадибна ділянка з будівлями; вся земля війська, що залишилася вільною після наділення офіцерів із їх сім'ями та церковних причтів. Вони мали право на спільний водопій і необхідний вигін для домашньої худоби. На чинів війська, що стали селянами-власниками, поширювалися правила загального положення про селян, височайше затвердженого 19 лютого 1861 року. Штаб- та обер-офіцерів війська було виписано з козацького звання та прираховано до дворянства Бессарабської області.

Закінчення роботи спеціальної межувальної комісії дало можливість військовому та станичним правлінням видати мешканцям війська ввідні листи на володіння присадибними ділянками зі спорудами, загальним водопоем та толокою. Упоравшись зі всіма своїми справами, орган внутрішнього управління військом 31 грудня 1869 року передав дев'ять станиць і хуторів з їх населенням та земельними ділянками в управління акерманському повітовому справнику Арендаренку. 1 січня 1870 року військове правління останнього на півдні України Новоросійського козацького війська оголосило про своє остаточне закриття. Відтак військові землі південноукраїнських козацьких формувань як територіально-адміністративні одиниці Російської імперії перестали існувати.

Джерела та література

1. Бумаги князя Григория Александровича Потемкина–Таврического. Академика Н.Ф. Дубровина. Сборник военно-исторических материалов. – Вып. VI. – СПб., 1893. – Ч. 1.
2. Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА). – Ф. 1258. – Оп. 1. – Спр. 220. – Ч. 1.
3. Столетие Военного министерства. 1802-1892. Главное управление казачьих войск: Ист. очерк. – СПб.: Синодальная тип., 1902. – Т. 11. – Ч. 1.
4. Повне зібрання законів Російської імперії (далі – ПСЗРИ). Собрание второе. – СПб., 1830. – Т. XXVII. – № 20156.
5. Державний архів Краснодарського краю (далі – ДАКК). – Ф. 250. – Оп. 2. – Спр. 49.
6. ПСЗРИ. Собрание первое. – 1803. – СПб., 1830. – Т. XXVIII.
7. Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII–XIX ст. / Автори-упоряд.: О.А. Бачинська й ін., гол. ред. В.А. Смолій. – Одеса, 2000.
8. ПСЗРИ. Собрание первое. – 1803. – СПб., 1830. – Т. XXXV.
9. Свод военных постановлений. – СПб.: В типографии II-го отд. Собственной Е.И.В. канцелярии, 1859. – Кн. 2. – Ч. I.
10. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 1. – Оп. 218. – Спр. 1 (за 1797 р.). – Ч. 3.
11. Сапожников І.В., Білоусова Л.Г. Греки біля Одеси (Нариси з історії селища Олександрівни від стародавніх часів до початку XX ст.). – Одеса-Іллічівськ, 1999.
12. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 218. – Спр. 7 (за 1820 р.). – Ч. 1.
13. Російський державний історичний архів (далі – РДІА). – Ф. 383. – Оп. 29. – Спр. 916.
14. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. 42. – № 145.
15. Грибовський В. Ногайське козацьке військо: передумови і процес формування // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ: Південна Україна XVIII–XIX століття. – Запоріжжя, 2001. – Вип. 6.
16. Скальковский А. О ногайских колониях в Таврической губернии // Памятная книга Таврической губернии. – Симферополь, 1876. – Вып. I.
17. Материалы, касающиеся ногайцев, в архиве ногайской городской управы // Сергеев Ал. Ногайцы на Молочных Водах (1790 – 1832 г.) / ИТУАК, (год 26-й). – № 48 / Под ред. А.И. Маркевича. – Симферополь, 1912.
18. Бачинський А. Джерело для вивчення історії народної колонізації Буджацького степу і пониззі Дунаю в кінці XVIII – на початку XIX ст. // Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII – XIX ст. / Автори-упоряд.: О.А. Бачинська й ін., гол. ред. В.А. Смолій. – Одеса, 2000.
19. Російський державний військово-історичний архів. – Ф. 14209. – Оп. 166 б, в. – Спр. 9.
20. ПСЗРИ. Собрание первое. 1806–1807. – СПб., 1830. – Т. XXIX. – № 22465.
21. ДАКК. – Ф. 250. – Оп. 2. – Спр. 151.
22. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 218. – Спр. 8 (1831 р.).
23. Русская старина. – СПб., 1891. – Т. 2 (март).
24. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 218. – Спр. 3 (1826 р.).
25. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 218. – Спр. 35 (1831 р.).
26. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 218. – Спр. 1 (1812 р.).
27. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 245. – Оп. 2. – Спр. 63.
28. Измаил Мурза Муфтийзаде. Очерк военной службы крымских татар (по архивным материалам). – Симферополь, 1899.
29. Исторический очерк деятельности военного управления в России в первое 25-летие царствования Александра II. 1855–1880. – СПб., 1879. – Т. III.
30. ПСЗРИ. Собрание второе. – СПб., 1869. – Т. XLIII. – № 46506.

Summary

In article lit procesc formations military-administrative managerial system by Cossack troops of the South Ukraine in XIX century.